

Ф І Л О С О Ф І Я

Валерій Григорович СКОТНИЙ,
професор, ректор Дрогобицького державного
педагогічного університету ім. Івана Франка

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОСТІ: ГНОСЕОЛОГІЯ, КУЛЬТУРА

Філософія конституюється як сфера, в якій людська активність спрямована на осягнення істини. Проблема істини завжди залишається в центрі уваги суб'єкта діяльності та пізнання. Колективні зусилля сучасників долучаються до попередніх досягнень людства, яке схильне переоцінювати силу як *чуттєвих* даних, так і здобутих *раціо*.

Арістотелеві засади розуміння істини як *відповідності знань* про речі та явища *і самих цих речей і явищ* активно розвивали філософи Нового часу. В XIX і XX століттях чітко визначилася специфіка окремих філософських напрямків у розумінні істини – перш за все на основі вододілу між матеріалізмом та ідеалізмом. Не зайве пригадати, що основою матеріалістичного розуміння істини є теорія відображення в її генезі. Ця форма є суто людська, тобто її поява безпосередньо завдячує предметно-чуттєвій людській практиці. Саме *предметно-чуттєвій*, активній, а не пасивно-споглядальній (хоча, звісно, без споглядання також неможлива людська діяльність). Визнання пріоритету споглядальності означало би, що наріжним каменем пізнання беззастережно названий апіоризм.

Ідеалістичне розуміння істини визнає незмінність і абсолютність ідеальних об'єктів або повну узгодженість мислення із самим собою на всіх етапах (у всіх моментах) його буття. Німецька класика в особі Гегеля визначає істину як діалектичний процес

розвитку (не сталості!) знання, як систему понять, суджень і теорій.

Проблема *зіставлення мислення і даних органів чуттів*, проблема *відповідності* мислення і відчуттів чи узгодженості ідей із прагненням особистості до успіху чи як звичайна взаємоузгодженість відчуттів тлумачиться суб'єктивноідеалістичним емпіризмом.

Конвенціоналізм зміщується у бік релятивізму, *абсолютизуючи* відносність будь-якого знання і практично заперечуючи його об'єктивне джерело.

Екзистенціалізм доводить, що істина – це лише форма психологічного стану особистості, її духовне *тривання*, що може бути об'єктивоване у взаємодії суверенних суб'єктів. Оскільки суверенність суб'єкта – річ вельми проблематична у недружньому (щоб не сказати ворожому) оточенні, істина може бути визначена кожним суб'єктом для себе самостійно.

При всій строкатості підходів сучасних філософських напрямків до проблеми істини (а цей огляд можна продовжити) безсумнівною залишається така теза: пошук істини триває, і якими б суперечливими не були засади і методи різних напрямків у цьому процесі, вони будуть свідчити (незалежно від суб'єктивних бажань дослідників) про сприймання істини як *процесу* просування від незнання до знання, від знання меншого до знання більшого і так без кінця. Без кінця – тобто доти, доки триватиме людський історичний поступ, доки буде битись людське серце, доки дух ширятиме до незміряних глибин і недосяжних висот.

Постає питання: а як же бути з інтуїтивізмом? Як бути з тими станами людини, коли істина відкривається їй у своїй повноті *відразу*, без ніяких етапів і щаблів?

Як бути з *релігійною* істиною, яка відкривається віруючому або в його молитовному стані, або в екстазі?

Релігійна істина тотожна *вірі*, вона не може бути доведена інструментально, її абсолютність в уявленні людини зроджена визнанням її вторинності, похідності від Бога. То ж не дивно, що подальша трансформація відомого євангельського сюжету виглядає саме як ствердження: істина тотожна шляхові, що веде до Бога.

Хіба істина, що *відкривається відразу*, залишається сталою, нерухомою, незмінною?

Невже людина не продовжує в душі своїй цю істину докладніше розкривати?

Без сумніву, всі компоненти духовного світу перебувають у стані активної взаємодії, тому конкретність істини ще раз демонструє постійне просування щоденного пошуку.

Отже, якими б не були онтологічні обставини істини, її реально можна збагнути через розуміння екзистенційного пошуку, адже *без існування людини не може бути ні істини, ні її розуміння*.

Істина природного світу, істина суспільного буття, істина людської екзистенції залишаються екзистенціальними реаліями сьогодення.

Найбільш загальне визначення культури (серед незліченної кількості їх) характеризує її як специфічний спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності, що знаходить свій вияв у продуктах матеріальної та духовної праці, в системі соціальних норм і установ, у духовних цінностях, у сукупності зв'язків людей з природою і між собою, а також ставлення людини до самої себе. У складному і суперечливому процесі взаємодії людини з природою упродовж усього існування суспільства відбувається постійний процес перетворення (свідомого чи ні – залежить від багатьох чинників) того, що дане людині ще до її появи (і як сукупного людського організму, і як окремого індивіда), адже перетворені природні ресурси постають для подальших поколінь уже готовими, наявними, вони – як “друга природа” – уже введені до реального довкілля.

Якими б різноманітними не були форми зовнішнього прояву культури, вона – як рівень досягнутого і наявного в конкретній епосі – характеризується певною внутрішньою єдністю, єдністю *смыслу*, що визначає особливості мислення та специфіку цілепокладання і діяльності індивідів. Воно ж у кінцевому рахунку зумовлює та спрямовує науковий пошук, способи обґрунтування достовірності знання, прийнятий тип доказів, постановку наукових задач. Має рацію Піама Гайденко, зауважуючи, що, “хоча здійснення людської діяльності в більшій своїй частині передбачає матеріальне втілення, – це стосується не лише виробництва у вузькому значенні

слова, але взагалі всього того, що ми називаємо матеріальною культурою, – тим не менше за своєю сутністю *культура є реальність духовна* (підкреслене мною. – В.С.) і як така знаходить своє найбільш адекватне вираження в таких формах духовного досвіду, як релігія, філософія, наука, мистецтво“ [1, 82-83].

Культура неможлива без пізнання, без накопичення знання про світ і дух, без розвитку *науки*. Чуючи це слово, одні уявляють людей в установах, що займаються науковою діяльністю, інші згадують про фінансові затрати суспільства на розвиток науки (в наш час надзвичайно малі, просто мізерні, але не все так буде!). Філософи ж, як зауважив Павло Копнін, при слові “наука“ уявляють передовсім “систему людського знання, що має певний предмет і метод пізнання. Вивчення науки в цьому аспекті характерне для філософського, точніше – гносеологічного підходу. Цей підхід, мабуть, найдавніший, бо філософія почалася з постановки питання про відношення думки, людського знання до існуючої поза ним реальності“ [3, 20].

Історично склалося так, що достовірне знання пробивало собі дорогу крізь хащі невігластва і забобонів. Ї йому завжди була супутня віра: віра в досяжність поставленої мети, віра в можливість оптимально сконцентрувати свої зусилля і, спираючись на сукупний досвід минулих поколінь та сучасників, відкрити приховані таємниці та сприяти рукотворному благу для людей. Тут же була і віра в рятівну допомогу вищої сили, Бога, який усе сотворив і дав людині право вибрати свою дорогу в житті, дотримуючись Його настанов чи нехтуючи їх. Тому тепер, говорячи про віру, мають на увазі саме цей її різновид – віру релігійну, хоча це лише *різновид*.

Згадана мною супутність віри і знання має вельми строкаті вияви – дружні чи ворожі. Тому історія філософії – це не лише дзеркало наукового розвитку, але й поле боротьби релігійних переконань, що в різні часи хвилювали людей. Для філософії давніх греків характерна боротьба за монотеїстичне світорозуміння, що у Платона та Арістотеля виливається у спробу поєднати релігійне і наукове тлумачення, щоби науковість стала також основою релігійного світогляду. Стоїки та епікурійці не лише прагнуть реформувати релігійні погляди, але й замінити їх філософією. В

добу занепаду античної філософії релігія почала здійснювати визначальний вплив, і філософія, залежна від християнських догматичних настанов, перетворилася на допоміжну для релігії науку. На схилі середньовіччя постало питання: чи може взагалі філософія служити вірі, чи ця остання повинна замкнутися в собі, і чи може філософія дати повне пізнання чуттєвого світу?

В новочасній філософії утверджується інша думка: необхідна *релігія чистого розуму*, що має заступити позитивну релігію, яка постала внаслідок передання. Кант доводить, що релігійний світогляд базується на трансцендентних посиленнях, котрі взагалі ніколи не можуть бути змістом чистої науки, але спираються безпосередньо на відомі пограничні поняття, що недоступні науковому пізнанню, і тому вони мають регулятивне значення. Тож релігія і філософія (як і наука взагалі) не повинні бути суперниками, оскільки у них різні предмети: емпіричний світ вивчається природничими науками, філософія прагне бути заключною ланкою в системі теоретичних наук, а предметом релігії є надчуттєвий світ.

Гегель свого часу писав, що віра повинна бути визначена як свідчення духу про абсолютний дух або *впевненість в істині*, отже це відношення в аспекті відмінності між предметом і суб'єктом містить *опосереднення* – але в собі, бо в вірі (так, як вона тут себе визначає) зовнішнє опосереднення і всі його особливі форми вже зникли. Хочу привернути особливу увагу до таких його слів: “...Впевненість віри в істинності або... єднання абсолютного змісту із знанням є найабсолютніший божественний зв'язок, згідно з яким... самосвідомість, оскільки вона знає про істинний зміст, будучи вільною, відмовившись від усієї своєрідності свого особливого змісту, знає про себе, але лише *про свою сутність*” [2, 372].

Безсумнівним досягненням сучасного рівня цивілізації є подолання антагоністичного протистояння релігійної віри і наукового знання. Останні десятиліття двадцятого віку позначені відмітною толерантністю з обох боків. У третьому тисячолітті на них чекатиме велика робота на спільній ниві.

Філософія – це раціоналізація дійсності з огляду на цінність (вартість) істини. Осягнення істини – то мета, якої прагне філософія задля неї самої, а не з огляду на її практичну вартість.

Яким би складним не був феномен культури, залишається неспростовним фактом те, що культура – це світ, створений людиною; в цьому докорінна відмінність від природи, яка існує *до людини* і не створюється її діяльністю.

Численні визначення культури показують, що культура, в силу її складності та багатоаспектності, може бути характеризована по-різному в залежності від того, на яких її властивостях зосереджується увага. Це залежить, у свою чергу, від цілей і завдань пізнання, від характеру проблем, які розглядаються. Для мети, що стоїть перед нами, тобто для з'ясування взаємовідношення між філософією і культурою недостатньо протиставлення останньої природі; необхідно розкрити зв'язок природи і культури саме з точки зору становлення і функціонування категорій філософії, а це вимагає специфічного розуміння культури.

Складність полягає також у тому, що категорії не проникають до культури ззовні, із філософської або наукової рефлексії, вони *виробляються* в ній, тобто в природно-історичному процесі, незалежно від свідомості, виробляються як об'єктивні способи діяльності. Категорії діють у всій "тканині" культури без усвідомлення, за виразом Гегеля, "подібно до інстинктів". Якщо це так, то ще меншою мірою усвідомлюється зв'язок категорій, і лише потім можна збагнути їх контекст.

Культура – це одночасно результат (продукт) і процес (виробництво). Як *результат* – це є культура, а як *процес* – формування, шліфування, вдосконалення особистості в усіх аспектах її включеності до функціонування соціуму. Відповідно, культура – це об'єктивне утворення, матеріалізована сукупність людських зусиль; при цьому народи не обтяжені *необхідністю* усвідомлювати, що вони працювали над цим результатом від самого початку існування людства. Культура як процес – це культура в тривалості творення, що завершується усвідомленням нерозривних сторін онтолого-екзистенційної реальності: по-перше, усвідомлення того, що вона є *культурою*; по-друге, усвідомлення того, *що це означає*. А це означає не що інше, як сенс людського життя. Це *самоусвідомлення* культури, але таке самоусвідомлення, якому відомо, що воно повинно реалізувати свою самість, тобто об'єктивізуватись. Місцем цієї

об'єктивізації може бути лише *світ, не-Я*, завдяки якому *Я* усвідомлює себе як *Я*, тобто як об'єктивуюча сила.

В певних історичних умовах активізується намагання трансформувати в *концепцію* поняття культури, яке широко використовувалося в його суттєвих рисах. Поняття культури особистості посідає специфічне місце в *системі* теоретичної думки. Інтелектуальне напруження спрямоване на розгортання певного поняття в концепцію, тож поняття "культура" осмислюється (концептуалізується) в філософії (маємо *філософію* культури); а поняття "філософія" осмислюється (концептуалізується) крізь призму певної культури (маємо філософію *культури*).

В історії генези культури і філософії (в тому числі й функціонуванні розмаїтих концепцій) можна назвати чимало переломних моментів, коли зміщувалися сутнісні акценти чи навіть змінювалися парадигми. Яскраво свідчити про це може діалектика проблеми *буття* і проблеми *сенсу* із чітким спрямуванням на людину. Показова в цьому плані філософська доля Іммануїла Канта. Сучасний нам філософ дав таку оцінку спадщині мислителя, творчість якою тісно пов'язана з проблемами гносеології: кінцеву основу кантівської філософії слід шукати в його теорії людини, у філософській антропології, а не в теорії пізнання і навіть не в метафізиці... Але з цієї основи думки Кант не зробив предмету своєї рефлексії, не тематизував його.

Варто наголосити, що філософія – це суто людська діяльність, її завдання полягає в тому, щоби дати людині змогу орієнтуватися в світі, орієнтуватися так, як дозволяє наявний рівень розвитку культури, а ця остання повинна бути надбанням усього суспільства. Не можна не погодитися з таким твердженням: "Культура – це процес гуманізації людського, це те, що всупереч фрагментарному характерові природного буття дозволяє створити гармонійну цілісність, тобто пропорційну єдність людських сил" [4, 160].

Філософія існує в культурі, але вона не "входить" до культури як щось зовнішнє: вона органічно належить культурі як один із її виявів. Філософія – це вид духовної культури, вони взаємно продовжуються одна в одній; сучасна культура немислима без філософії, як і філософія неможлива поза культурою.

Формування самосвідомості особистості – це предмет тривалих дискусій і суперечок, що ставлять за мету з'ясування шляхів досягнення загальнолюдського щастя, цінностей цивілізованого життя. Прооцес розвитку філософії свідчить, що самовизначення людини і формування принципів її самосвідомості виявляються як рух думки, як розумне осягнення вихідних засад буття людини, які не збігаються з індивідуальними чи колективними передсудами. В період становлення нового світогляду історичний розум, який не відповідає безпосередньо прагненню мас, відокремлюється від них, постає над ними як особлива ідеальна сила. В реальних діях окремих індивідів і суспільних груп розум знаходить засіб здійснення своїх власних вищих цілей, і тому *стають ілюзорними* уявлення про *природний розум народу як дійову силу*.

Суб'єктивне переживання тотожності самосвідомості як основи дійсного зв'язку індивідів у суспільстві – це той шлях, що веде до ствердження трансцендентального суб'єкта як особливої реальності, що постає як передумова конструювання буттєвості. Численні визначення такого суб'єкта, що активно розробляються раціоналістичною філософією, стають моментами творення дійсного світу. Скажімо, всі передумови, що їх висуває Кант як умови можливої свободи (буття світу “речей у собі”, двоїстий “склад” людини, що об'єднує в собі явища природи і виявлення свободи тощо), насправді є предметами внутрішнього, в основі своїй чисто морального переконання, навіть вірування.

Творче осмислення буття Гегелем передбачає, що світ як реальне “коло діяння” індивідів – це єдність *самосвідомості і перерефлексивного досвіду* свідомості. Завдяки цьому створюється “конструктор” особистості та її самосвідомості, адже визначеність свобод у реальному історичному русі “розшифровується” як наближення до логіки розвитку духу. З цієї точки зору самосвідомість окремого індивіда одержує для себе абсолютний орієнтир, причому у вигляді щаблів самопіднесення духу. Така раціоналістична установка “спрямовує” самосвідомість на ідеально-соціальну конструкцію, в якій знаходять примирення всі суспільні суперечності.

Раціоналізм, подаючи історію (через її суб'єктивну філософську інтерпретацію) як послідовність вільних творчих актів

трансцендентального суб'єкта, перспективу розвитку людини розглядає як втілення соціального ідеалу. Для зміцнення ідеї про історичну місію людини (нації, класу, шару тощо) необхідна не лише суб'єктивна віра, але й реальні емпіричні підстави, філософська аргументація.

Наявність інших суб'єктів суспільної діяльності породжує плюралізм історичних інтерпретацій, які не можуть бути зведені до спільного знаменника, оскільки базуються на різних світоглядних засадах, що виражають реальні претензії соціальних сил, які прагнуть утвердити свої ідеальні цілі. Ігнорування практичних вольових дій, економічних закономірностей призводить до ірраціональних, утопічних результатів.

Всезагальний соціальний зв'язок як єдність інтересів індивідів і суспільних сил, які знаходять свій вираз в історичному розумі, зазнає у самосвідомості такої модифікації, котра дає змогу подати принципи, що виражають цей зв'язок, як щось неістинне, таке, що не відповідає внутрішнім віковичним прагненням людини. Відбувається міфологізація суспільної самосвідомості, а разом з нею стандартизація поведінки і формування специфічних державних відносин.

Побудована на раціонально-науковій традиції модель людини, перспектива росту її самосвідомості "випадає" із загального культурного процесу. Адже культура постає не як культура *знань* і групових *інтересів*, а як *культура мислення і відчущання*. В цьому плані відома теза про перехід від передісторії до справжньої історії людства тлумачиться не через традиційно мислиму перемогу (економічну, військову) "реального соціалізму", процесу "побудови комунізму", а через вихід до нового розуміння *людського*, історичних шляхів розвитку самосвідомості, а отже і культури. Власне, сама людська діяльність, і особливо науково-культурна, все більшою мірою урізноманітнює запит на *особистісні здібності*, з прогресуючою стійкістю відтворює це соціальне замовлення на різноманітність і плюралізм.

Покликання людини бути *єдиною* полягає в тому, що, виникнувши колись як продукт креації Природи, Бога, Духа, – як кому до вподоби – вона не може бути ні замінена, ні заміщена, ні витіснена. І чим більше буде цієї *одишчності, унікальності*, тим

більше гуманістичних цінностей у суспільстві, в його культурі ми будемо знаходити.

Філософія – це передусім раціоналізація в теоретичних категоріях дійсності, яка постає в розмаїтті людської діяльності. Але предметом філософії можна вважати ліше трансцендентне розуміння дійсності.

1. Гайдено П.П. Христианство и новоевропейское естествознание // Вестник Российского гуманитарного научного фонда. – 1996. – №1. – С. 74-89.

2. Копнин П.В. Диалектика как логика и теория познания. – М.: Наука, 1973. – 324 с.

3. Гегель Г.В.Ф. Философия религии: В 2т. Т.I. – М.: Наука, 1976. – 450с.

4. Разум и культура. Труды международного франко-советского коллоквиума. – М.: Наука, 1983. – 354 с.

Валерій Скотний. Філософські аспекти сучасності: гносеологія, культура. Філософія як раціоналізація діяльності в теоретичних категоріях постає надійним методом орієнтації в онтолого-екзистенційних процесах. Предметом філософії є трансцендентне розуміння світу: вона прагне осягнути істину задля неї самої, безвідносно до прагматичних аспектів суспільного буття. Саме культурна взаємодія суспільства в його генезі є основою осягнення різноманітності онтолого-гносеологічного тривання.

Валерий Скотный. Философские аспекты современности: гносеология, культура. Философия как рационализация действительности в теоретических категориях предстает надежным методом ориентации в онтолого-экзистенциальных процессах. Предметом философии является трансцендентное понимание мира: она стремится постичь истину ради нее самой, безотносительно к прагматическим аспектам общественного бытия. Именно культурное взаимодействие общества в его генезисе является основой постижения разноаспектности онтолого-гносеологического дления.

Valeriy Skotnyi. Philosophical aspects of contemporaneity: gnoseology, culture. Philosophy as rationalization of reality in theoretical categories is a reliable method of orientation in ontological and existential

processes. The object of philosophy is transcendental understanding of the world: it aims at realizing the truth for its own sake irrespective to pragmatic aspects of social existence. It is cultural interaction of the society in its genesis that is the basis of realizing many-sidedness of ontological and gnosiological duration.